

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תרומה, תשס"ח
מספר 742מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ממשברי לב למשכן:

עולמו של המשכן על פי תפיסתו של מו"ר הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל

פרשת תרומה חידוש גדול היא מחדשת. לאחר שנגלה הקב"ה אל האבות ולאחר שנגלה למשה בסנה ולישראל במצרים ועל שפת הים, ולאחר ששמעו בני ישראל במעמד הר סיני את הציווי "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" (יט:ד), באה התורה ומצווה את בני ישראל לבנות משכן, מעון לשכינה. ציווי זה אכן מתואר בשפה שיש בה מן ההגשמה: "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשֹׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם" (כה:ח).¹

במידה רבה אפשר לראות בפרשת תרומה המשך ישיר של מהלך האירועים בסוף פרשת יתרו, הקמת המזבח בהר סיני וכו', מעין רצון להפוך את מעמד ההתגלות החד פעמי להתגלות תדירה ותמידית ולשכינה של קבע בתוך מחנה ישראל, וכך אכן ראה זאת הרמב"ן (כה:ב):

וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם (לעיל כד:טז) 'וישכן כבוד ה' על הר סיני', וכתוב (דב' ה:כא) 'הן הראנו ה' א-להינו את כבודו ואת גדלו', כן כתוב במשכן 'וכבוד ה' מלא את המשכן (להלן מ:לד). והזכיר במשכן שני פעמים 'וכבוד ה' מלא את המשכן', כנגד 'את כבודו ואת גדלו'. והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני. ובא משה היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני. וכמו שאמר במתן תורה (דב' ד:לו) 'מן השמים השמיעך את קלו לְסִרְךָ... כך במשכן כתיב (במ' ז:פט) 'וישמע את הקול מִדְבַר אליו מעל הכפֹּת... מבין שני הכרבים וידבר אליו'... והמסתכל יפה בכתובים הנאמרים במתן תורה ומבין מה שכתבנו בהם יבין סוד המשכן ובית המקדש.

אף שגישתו של הרמב"ן מתיישבת היטב עם פשטי המקראות ועם סדר הפרשיות, הרי רש"י בחר ללכת בעקבות מדרש חז"ל שלפיו פרשת המשכן מאוחרת יותר, מעין כפרה על מעשה העגל. וכך נאמר במדרש תנחומא (ורשא, פרשת תרומה סימן ח):

'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' אימתי נאמר למשה הפרשה הזו של משכן, ביום הכפורים עצמו, אע"פ שפרשת המשכן קודמת למעשה העגל. א"ר יהודה בר' שלום אין מוקדם ומאוחר בתורה... כדי שידעו כל האומות שנתכפר

¹ כידוע, הרמב"ם היה מתנגד חריף לכל ניסיון של הגשמה, והוא הקדיש לכך חלקים נרחבים בחיבוריו. הרמב"ם מדגיש פעם אחר פעם שאין להבין פסוק זה כמשמעו. במשנה תורה הוא מפרש את הציווי כהכנת מקום להקרכת הקרבנות: "מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות... וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו, והיה לפי שעה שנאמר כי לא באתם עד עתה וגו'" (הלכות בית הבחירה פרק א, ה"א). ביתר שאת מתבטאים הדברים במורה הנבוכים (חלק שלישי, פרק לב): "ולזה א"א לפי טבע האדם שניח כל מה שהרגיל בו פתאום. וכאשר שלח השם משה רבנו ע"ה לתתנו ממלכת כהנים וגוי קדוש... ואמר ועבדתם את ה' א-להיכם... והיה המנהג המפורסם בעולם כלו שהיו אז רגילין בו והעבודה הכוללת אשר גדלו עליה, להקריב מיני ב"ח בהיכלות ההם אשר היו מעמידים בהם הצלמים ולהשתחות להם ולקטר לפניהם... לא גזרה חכמתו ותחבולתו... שיצונו להניח מיני העבודות ההם כולם ולבטלם, כי אז היה מה שלא יעלה בלב לקבלו... והיה דומה אז כאלו יבוא נביא בזמננו זה שיקרא לעבודת השם ויאמר השם צוה אתכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תבקשו תשועתו בעת צרה, אבל תהיה עבודתכם מחשבה מבלתי מעשה, ומפני זה השאיר השם מיני העבודות ההם והעתיקם מהיותם לנבראים ולעניינים דמיוניים שאין אמתות להם לשמו ית', וצונו לעשותן לו ית', וצונו לבנות היכל לו, ועשו לי מקדש, ושיהיה המזבח לשמו". מדברים אלו משמע לכאורה שבמידה רבה נצטוונו על המשכן והמקדש בדיעבד שיסודו בחולשת הזמן והתקופה, ואפשר שמוטב היה אילו הייתה עבודת השם מעשה רוחני טהור ומופשט. עם זה יש לשים לב שבהלכות מלכים מביא הרמב"ם פסוק אחר מדברים (יב:ה) המשמש מקור לבניית בית הבחירה: "לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה". הנימה המשתמעת מפסוק זה לכאורה שונה לחלוטין, שהרי ה"דרישה" האמורה כאן נושאת אופי של לימוד ומעין מפגש בין האדם לבורא, שאינו דורש עבודת קרבנות דווקא. מרכזו של המקדש הזה אינו המזבח אלא הארון והכפורת, אשר בהם מתגלה השכינה. מו"ר הגאון הרב אהרון ליכטנשטיין היה עומד פעם אחר פעם על ההבדל שבין שני המקורות האלה ברמב"ם. מדעתי אני מבקש לומר שאכן על פי הרמב"ם המקדש נושא אופי כפול: מצד אחד זהו אכן מקום שבו האדם עובד את ה' ומקריב לו קרבנות, אך מצד אחר המקדש הוא מקום שבו הקב"ה מתגלה לאדם ומשרה בו את שכינתו. לשתי בחינות אלה השלכות מעשיות בעבודת המקדש, ואכמ"ל.

להם מעשה העגל, ולכך נקרא משכן העדות שהוא עדות לכל באי העולם שהקב"ה שוכן במקדשכם. אמר הקדוש ב"ה יבא זהב שבמשכן וכפר על זהב שנעשה בו העגל שכתוב בו (שמ' לב) ויתפרקו העם את כל נומי הזהב וגו', ולכן מתכפרין בזהב: 'וזאת התרומה אשר תקחו מאתם – זהב', אמר הקב"ה (יר' ל:ז) 'כי אֶעֱלֶה אֶרְכָּבָה לָךְ וממכותיך ארפאך'.

בעקבות מדרש זה פירש רש"י (שמ' לא:יח):

'ויתן אל משה וגו' - אין מוקדם ומאוחר בתורה. מעשה העגל קודם לצווי מלאכת המשכן ימים רבים היה, שהרי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן.

קביעה זו שהקמת המשכן והציווי על המשכן הם תוצאה של חטא העגל נראית, כאמור, קשה הן מן הצד העקרוני הן מצד פשטי המקראות. עלינו לנסות לענות על השאלה מה הניע את בעלי המדרש ואת רש"י שבחר ללכת בעקבותיהם. להלן יתברר שביסוד הדברים עומדת תפיסה עקרונית בדבר מהותו של גילוי שכינה בישראל.

כידוע, דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. ניסיון מאוחר יותר להקים מקדש מתואר בספר שמואל ב. בפרק ז' מביע דוד המלך את משאלתו בפני נתן הנביא לבנות בית לה'. בתחילה רואה נתן את הרעיון בחיוב, אולם לאחר מכן הוא מתבשר מפי ה' שהוא מסתייג מן הרעיון.² רק בפרק כ"ד אנו קוראים שבשל חטאו של דוד בפקידת העם הייתה דרך הכפרה להקריב קרבן בהר הבית, באותם ימים – גורן ארוונה היבוס. גד החוזה מצווה את דוד: "עֲלֵה הָקָם לָה' מִזְבֵּחַ בְּגֵן אַרְוֶנָה (ארניה) הַיְבֹסִי" (יח). העובדה שיש כאן ציווי על בניית מזבח ולא על מעשה כפרה בעלמא (כשם שנאמר אצל אהרן בפרשת קורח ועדתו [במ' יז:יא-יב] כשנצטווה לקחת את המחתה ולעמוד בין החיים ובין המתים), יש בה כדי ללמד שהקב"ה היה מעוניין שדווקא מקרה זה של חטא ומשבר ישמש מנוף לבניית המזבח בהר המוריה, ומקום המזבח הזה עתיד להפוך ברבות הימים למקום מקדש ה'. נמצא אם כן שמקדש ה' בהר הבית קם במידה רבה בשל משבר שנוצר מחטא של גאוה וחוסר אמונה – ממש כמו חטא העגל! כדי להפיס את כעסו של א-ל קנא זועם ונוקם נבנה מזבח בהר ממש, כשם שכדי לכפר על מעשה של עבודה זרה נבנה משכן במדבר.

אפשר לומר אפוא שפרשת הקמת המזבח בהר הבית שימשה רקע פרשני עבור חז"ל ועבור רש"י שהלך בעקבותיהם, בכואם לפרש את היחס בין הקמת המשכן למעשה העגל. דרך פרשנית זו מביעה אפוא עמדה נועזת מאין כמוה: אותה השראת שכינה המתבטאת במילים "ושכנתי בתוכם" ופירושה המעשי הוא בניית משכן או מקדש, היא תוצאה של משבר ושל חטא.

דומני שביסוד גישה זו עומדת עמדה אמונית יסודית בדבר מהות הקשר שבין האדם לקב"ה – רעיון חשוב המונח ביסוד רעיון המקדש בכלל ומהותה של עבודת ה' בפרט. עמדת היסוד של האדם מול אלוקיו היא עמדה של משבר, ריחוק וברידות. רגשי הערצה לקב"ה, הרצון לדבקות ולקרבת אלוקים נולדים דווקא מתוך הרגשת בדידות וריחוק זו. דווקא המשבר הוא שמוליד אצל האדם את הרצון להידבק באלוקים חיים. עמדה זו פיתח מו"ר הגרי"ד סלוביציץ זצ"ל, בעיקר בכואו לעסוק בנושא התפילה אך גם בגישתו לעמדת האדם מול בורא עולם כלכל. עמדת היסוד של האדם מול בורא עולם, טען הרב, היא עמדה של מצוקה. האדם הבא לעמוד לפני הקב"ה מביא עמו את תלואותיו ומצוקותיו, רגשי ייאוש ומרירות. דווקא רגשות קשים אלו מולידים בקרבם את הערצה ואת הכיסופים לבורא עולם שתוצאתה היא עבודת התפילה.³ במסות "ובקשתם משם" כותב הרב:⁴

גילוי האלוקים מתוך המשבר, ממעמקים ומן המיצר הוא עיקרון ביהדות. לפרקים אין האלוקים מתגלה לנפש השמחה בחלקה; מתגלה הוא לנפש האילמת, הלומת ליאות ויגיעה... האלוקים מתגלה מתוך הסבל והטראגיקה, כשהיחיד או הכלל נמצאים במיצר ובמצוקה... דווקא... מתוך העוני והאנקה בוקעת ועולה נשיקת אלוקים.⁵

משום כך, טען הרב, יסוד הבקשה והתחינה שבתפילה הוא כה יסודי וחשוב.⁶ לְשָׂדָה וכוּחָהּ שֶׁל הַתְּפִילָה טְמוּן בְּבִקְשָׁה. הרב סבר שההלכה מסתייגת מהראייה בתפילה חוויה רוחנית טוטאלית של פירוד אכסטטי של הנשמה מן הגוף, והיא מעוניינת באדם השבור דווקא, בגופו הממשי של האדם ובמצבו הפסיכוסומטי.⁷ העמדה היסודית של המתפלל היא "תְּפִלָּה לְעֵנִי כִּי יַעֲטֶף" (תה' קב:א), וההגדרה היסודית של התפילה היא (בהקבלה לעבודת הקרבנות!): "זְבַחֵי אֱ-לֹהִים רוּחַ נְשָׁפָרָה לֵב נְשָׁפָר וְנִדְפָה אֱ-לֹהִים לֹא תִבְּוֶה" (שם, נא:יט).

לא פעם שמעתי ממו"ר הגאון הרא"ל ליכטנשטיין שליט"א שהרב זצ"ל היה סבור שנקודה זו כה חשובה עד שהוא היה מוצא לה ביטוי גם בהגדרות ההלכתיות של חיובי התפילה. דוגמא לכך יש בהערה נועזת שהעיר הרב. ידועה עמדתו יוצאת הדופן של הרמב"ם שחיוב התפילה הוא מדאורייתא (ספר המצוות, עשין ה'). הרמב"ן חולק בהשגותיו על הרמב"ם וטוען שאם יש מצוות תפילה מדאורייתא, הרי היא מתקיימת אך ורק בעת צרה. חידושו

² נראה שהסתייגות זו היא העומדת ביסוד דבריו של הרמב"ם במורה הנבוכים שם.

³ עיינו במסות של הרב: "רעיונות על התפילה" בתוך: איש ההלכה – גלוי ונסתר, ירושלים תשל"ט, עמ' 245.

⁴ "ובקשתם משם", שם, עמ' 145-114.

⁵ הרב הרבה להביא לדבריו דוגמאות מן המקרא – עי"ש.

⁶ יש להדגיש: גם את ההלכה המחייבת להקדים שבח לפני אמירת תחנונים (משנה תורה לרמב"ם, הל' תפילה פ"א, ה"ב) פירש מו"ר הרב זצ"ל ברוח זו. לדעתו, הקדמת השבח גם היא מקורה בהרגשת קריעות אימננטית. עי' שם, עמ' 247.

⁷ שם, עמ' 265.

הגדול של הרב היה שאכן מסכים הרמב"ם עם הרמב"ן, והתפילה אכן מתחייבת רק ב"עת צרה", אלא שדעת הרמב"ם היא שמצבו האימננטי והקיומי של האדם הוא מצב של משבר, ולעולם נמצא האדם ב"עת צרה", וכל קיומו הוא קיום של הזדקקות תמידית לרחמי שמים.

דומני שגישתו של מו"ר הרב זצ"ל יש בה כדי להביע את הרעיון העומד ביסוד עמדתם הפרשנית של המדרש ושל רש"י. דווקא מתוך "משחק" זה של הדוד המסתתר מפני הרעיה,⁸ מתוך המשבר הגדול של החטא המְרַחֵק, מתרחש גילוי השכינה של "ושכנתי בתוכם".⁹

הרב אורן דובדבני
המרכז ללימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁸ כפי שהאריך הרב זצ"ל לבאר במסתו 'ובקשתם משם', שם, עמ' 117-121, 137, 140-146.

⁹ חשוב מאוד להדגיש: אין הכוונה בדברים שהחטא הוא מהלך חיובי. גישה זו יש בה מן השבתאות, והיא מסוכנת מאוד, שכן היא נותנת הכשר למושג "עברה לשמה". כוונת הדברים שתפקיד האדם הוא למנף את המשבר ולהפוך אותו למנוע המביא להתעלות רוחנית. עיינו: הרב אהרון ליכטנשטיין: "עבירה לשמה – הרהורים בהלכה ובמחשבה", בתוך: האחר, בין האדם לעצמו ולזולתו (בעריכת ח. דויטש ומ. בן ששון), תל אביב תשס"א, עמ' 99-125.